

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

XƏLİLOVA TƏRANƏ ƏHMƏDAĞA qızı

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İNŞAAT TERMİNLƏRİNİN
LİŊVİSTİK TƏHLİLİ

10.02.01-Azərbaycan dili

Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ - 2007

Dissertasiya AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Sayalı Allahverdi qızı Sadıqova**
filologiya elmləri doktoru

Rəsmi opponentlər: **Buludxan Əziz oğlu Xəlilov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Afina Cavad qızı Əlizadə
filologiya elmləri doktoru

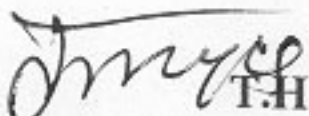
Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dillər Universiteti**

Müdafiə «23» fevral 2007-ci il saat 16-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində filologiya elmləri doktoru və elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.02.181) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23. BDU, əsas korpus, II mərtəbə, videokonfrans otağı

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «22» yanvar 2007-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri doktoru, professor: T.H.Hüseyinov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dilinin son dövrlərdəki inkişaf meyilləri və onun lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi prinsipləri ilə tanışlıq göstərir ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin təkmilləşdirilməsində müxtəlif sahə terminlərinin xüsusi rolu vardır. Ədəbi dilin ayrılmaz tərkib hissəsi olan terminlər, o cümlədən inşaat terminləri bütövlükdə xalqın ictimai-mədəni, texniki və iqtisadi nailiyyətləri ilə bilavasitə bağlıdır. Terminlər həm dilimizin yeni leksik-qrammatik əlamətlər qazanmasını özündə əks etdirən, həm də xalqımızın tarixi inkişafını aydınlaşdırmağa kömək edən amillər kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də Azərbaycan dilində ayrı-ayrı elm sahələrinin terminologiyasına aid yazılmış əsərlərdə, xüsusən namizədlik və doktorluq dissertasiyalarında müxtəlif sahələrin terminləri tədqiqata cəlb edilmişdir¹. Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasının mühüm bir sahəsini inşaat terminləri təşkil edir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda inşaat işinin genişlənməsi, ən müxtəlif təyinatlı yeni obyektlərin inşa edilməsi bu sahəyə aid bir sıra yeni dil vahidlərinin də yaranmasına səbəb olmuş, ədəbi dilimizin, onun inşaat terminologiyasının zənginləşməsinə ciddi təsir göstərmişdir. Digər sahə terminlərində olduğu kimi, inşaat terminlərinin də yaranması, təkmilləşdirilməsi və yayılmasında milli mətbuatımızın mühüm rolu olmuşdur. İstər əsrin ilk onilliklərində, istərsə də ən yaxın dövrlərdə mətbuat inşaatla dair yeni anlayış və terminlərin dəqiqləşdirilməsi və mənimsənilməsində başlıca vasitələrdən biri olmuşdur. Bununla yanaşı, hal-hazırda məna naqisliyi, ifadə çətinliyi, yaxud da çoxvariantlılıq səbəbindən bəzi inşaat terminləri, xüsusilə alınma terminlər ədəbi dilin qanunauyğunluqlarını pozur. Ona görə də inşaat terminlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin

¹ Пашаева Ш. Термины политической экономии в современном азерб. языке. Автореф. канд. дисс. Б., 1968; Həsənova Ə. Azərbaycan kənd təsərrüfatı terminologiyasının nəzəri əsasları, D.D.B., 1994; Sadıqova S.A. Azərbaycan dilində fizika-riyaziyyat terminologiyasının formalaşması və inkişafı. D.D.B., 1999, İ.Z. Qasımov, Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın formalaşması və inkişafı, dokt. diss. avtoref. B., 2003.

öyrənilməsi bu gün dilçiliyimizin aktual problemlərindəndir və dilimizin başqa dillərlə daha sıx təmasda olduğu indiki dövrdə olduqca vacibdir. İnşaat terminlərinin elmi-nəzəri təhlilini şərtləndirən digər mühüm amil müasir elmi-texniki tərəqqi, inşaat texnikasının inkişafı və inşaat materiallarının yeni-yeni çeşidlərinin istehsalı ilə bağlı yeni terminlərin yaranması və onların Azərbaycan dilinin normalarına uyğunlaşdırılmasıdır.

Elmi-texniki tərəqqinin indiki səviyyəsində Azərbaycan dilinin inşaat terminləri lüğətinin olmamasını Azərbaycan dilçiliyində böyük bir boşluq hesab etmək olar. Bu, müdafiyyə təqdim edilən dissertasiyanın yazılmasını bir tərəfdən çətinləşdirir, digər tərəfdən isə zəruri, aktual edir. İnşaat terminləri lüğətinin olmaması inşaat texnologiyasına aid əsərlərdə eyni bir hadisə və ya əşyanın müxtəlif leksik vahidlərlə adlandırılmasına və nəticədə bu sahədə dolaşıqlığa səbəb olur. Ona görə də Azərbaycan dilində inşaat terminləri lüğətinin hazırlanması Azərbaycan elminin, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran ciddi və aktual problemlərdən biridir.

Müasir Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin yaranma üsulları, inkişaf istiqamətləri və qanunauyğunluqlarının araşdırılması Azərbaycan dilçiliyində öz həllini gözləyən problemlərdəndir. Bizcə, dilçilikdə bu cür mövzuların işlənməsi ədəbi dilin tarixi, inkişafı, bütövlükdə terminologiyanın leksik, qrammatik təhlili və unifikasiyası üçün səmərə verə bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibində mühüm yer tutan, habelə yaranma, alınma və işlənmə prinsipləri ilə fərqlənən inşaat terminləri həm də ümummədəni inkişafımızı əks etdirir. Dissertasiyada inşaat terminlərinin Azərbaycan dilinin terminoloji sistemindəki mövqeyini, yaranma üsullarını, hansı mənbələr əsasında formalaşmasını və inkişafını müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

- inşaat terminlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və şərh etmək;

- inşaat terminlərinin yaranma tarixini və onun inkişaf qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmaq;

- inşaat terminlərinin mənşəyini müəyyənləşdirmək, genealoji tərkibini təhlil etmək, onların yaranmasındakı, kalka olunmasındakı fərdi xüsusiyyətləri üzə çıxarmaq;

- inşaat terminlərinin tipoloji xüsusiyyətlərini və semantik əsaslarını şərh etmək;

- inşaat terminlərinin yaranması üsullarını müəyyənləşdirmək;

- başqa dillərdən alınmış terminlərin mənimsənilməsindəki qanunauyğunluqları müəyyənləşdirmək;

- alınma terminlərin leksik-semantik, struktur-qrammatik xarakteristikasını vermək;

- inşaat terminlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərini müasir Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tələbləri baxımından öyrənmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada Azərbaycan dilində inşaat terminləri həm tarixilik və müasirlik baxımından, həm də nəzəri və praktik aspektdə ilk dəfə tədqiq olunmuşdur. İlk dəfə olaraq inşaat terminlərinin yaranması üsulları, mənbələri, formalaşması monoqrafik tədqiqata cəlb olunmuş, onların ədəbi dildə normalaşması prosesi izlənilmişdir. Tədqiqatda inşaat terminlərinin yaranmasına və təkmilləşməsinə təsir göstərən dildaxili və dilxarici amillər kompleks şəkildə araşdırılmışdır.

Bütövlükdə, elmi-texniki terminologiyanın ümumnəzəri məsələlərinə, inşaat terminologiyasının formalaşma problemlərinə, bu elmə yaxın elm sahələrinin terminoloji sistemində, həmin terminlərin unifikasiyasına, standartlaşma, müxtəlif səviyyələrdə milli, beynəlxalq məfhumların rekonstruksiyasına (bərpa), bununla bağlı terminoloji lüğətlərin hazırlanması problemlərinə aydınlıq gətirilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Araşdırmanın həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti vardır. Nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin materialları əsasında inşaatın müxtəlif sahələrinə aid termin və terminoloji birləşmələr toplanmış, sistemə salınmış, onların struktur-semantik və leksik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri inşaat terminologiyasında termin yaradıcılığı işinin tənzimlənməsində, mövcud nöqsanların aradan qaldırılmasında, termin yaradıcılığı prosesinin düzgün istiqamətləndirilməsində, inşaat terminlərinin yaradılması üsullarının təkmilləşdirilməsində faydalı ola bilər. Dissertasiyada əks olunmuş elmi mülahizə və nəzəri qənaətlər inşaat sahəsinə aid dərslik

və monoqrafiyaların yazılmasında, Azərbaycan dilində inşaat terminləri və filoloji lüğətlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın metodu və mənbələri. Dissertasiya dilçiliyin ənənəvi tədqiqat metodları – təsviri, müqayisəli metodlarından istifadə etməklə sinxron planda işlənmişdir. Araşdırma zamanı əsas mənbə kimi inşaatla bağlı yazılmış dərsliklərdən, elmi əsərlərdən, müxtəlif dövrlərdə nəşr olunan izahlı və terminoloji lüğətlərdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın məzmununu əhatə edən məqalələr «Tədqiqatlar», «Terminologiya məsələləri» toplusunda, AMEA-nın «Xəbərlər»ində («Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası») və s. topluslarda nəşr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və qısa izahlı inşaat terminləri lüğətindən ibarətdir.

TƏDQIQATIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiyanın «Giriş» hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metod və mənbələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslində «Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin formalaşması və inkişafı» adlanır. Müasir ədəbi dildə terminologiya ilə əlaqədar problemlərin düzgün həlli birinci növbədə terminin özünün spesifikasiyasını dəqiq müəyyənləşdirməyi tələb edir. Belə bir cəhəti nəzərə alaraq, dissertasiyanın birinci fəslində terminlərin sözlərdən fərqli cəhətləri, termin və onun mahiyyəti, ona verilən tələblər, inşaat terminlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri və s. bu kimi problemlərdən geniş şəkildə bəhs edilir. Terminoloji leksika ədəbi dilin lüğət tərkibində xüsusi yer tutur və özünün leksik-qrammatik xüsusiyyətləri və fərdiliyi ilə seçilir. Terminoloji leksika diqqəti hər şeydən əvvəl ona qoyulan tələblər baxımından cəlb edir. Əsasən monosemantik yükə malik olan terminoloji vahidləri ədəbi dilin digər vahidləri ilə qarışdırmaq olmaz. Terminoloji leksika üslubi baxımdan neytral olur, emosionallıq və ekspressivlikdən uzaqdır. Terminlər həm

də konkret, dəqiq, qısa, anlaşıqlı və sistemli olur. Terminoloji leksika işlənmə dairəsinə görə də ədəbi dilin digər leksik vahidlərindən fərqlənir. Onlar milli dil çərçivəsində və beynəlmiləl səviyyədə işləyə bilər.

Dilin terminoloji leksikasının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun ümumxalq mədəniyyətinin göstəricisi olmasıdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə dil də inkişaf edir, müvafiq sahələrə dair yeni anlayışlar və onları ifadə edən terminlər meydana gəlir. Terminoloji leksikanın özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərdən biri də ayrı-ayrı terminlərin ifadə etdiyi anlayışların müasir tələblərə cavab verə bilməsidir. Yeni yaranan məfhumlar hökmən müasir həyatın, elm və texnikanın tələbi ilə meydana gəlir və konkret əşya, hadisə və ya prosesin adlandırılmasına xidmət edir. Odur ki, termin kimi müəyyənləşən sözün ümumxalq ədəbi dilinə keçməsi və yaxud dildə mövcud olan hər hansı bir sözün eyni anlayış əsasında terminləşməsi tamamilə qanunauyğundur. İnşaat terminlərinə də xas olan cəhət əşyavilik ifadə etməsidir. Bu terminlər mənə və məzmun aydınlığını, neytrallığını əsaslı şəkildə qoruyub saxlayır, dilin semantik imkanlarını şərtləndirir.

Tədqiqatda inşaat terminləri quruluşuna görə dörd qrupa (sadə, düzəltmə, mürəkkəb və tərkibi), məzmununa görə 2 qrupa (predmet və proses bildirənlər) ayrılır. Onlar hər şeydən əvvəl Azərbaycan dilinin daxili imkanları – Azərbaycan dilinin öz sözləri və Azərbaycan dilinin sözyaratma qanunları hesabına formalaşır və təkmilləşir, bu dilin qrammatik qanunlarına tabe olur. Bu bölmədə həmin məsələlərin şərhinə geniş yer verilmişdir.

I fəslin II bölməsində inşaat terminlərinin yaranma tarixindən ətraflı bəhs edilir. Azərbaycan ərazisi qədim və orta əsr abidələri ilə zəngindir. Dövrümüzdə qədər gəlib çatmış bir sıra memarlıq abidələri xalqın inşaat mədəniyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərini və eləcə də inşaat sənətini və bu sənətin terminologiyasını öyrənməyə imkan verən qiymətli mənbədir.

M.Ş.Qasımov Azərbaycan dili terminologiyasının tarixini üç dövrə ayırmışdır: 1. XII-XIII əsrlərdən XIX əsrin 30-cu illərinə qədərki dövr; 2. XIX əsrin 30-cu illərindən Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədərki dövr (milli dil əsasında vahid ədəbi

dilin yaranması və sabitləşməsi dövrü); 3. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonrakı dövr.¹

Bu bölmədə Azərbaycan dili terminologiyasının tarixinə uyğun olaraq inşaat terminlərinin inkişaf tarixi tədqiq olunmuşdur. Hələ III-VII əsrlərdə tikinti materialı kimi bütün orta əsrlər boyu çiy kərpiclə yanaşı, çay daşı, əhəng daşı və bişmiş kərpicdən də geniş istifadə edilmişdir.²

Bu faktlar göstərir ki, həmin dövrdə tikintidə istifadə olunan materialların adları – inşaat terminləri olmuşdur. Dissertasiyada şifahi xalq ədəbiyyatının ilk zəngin abidələrindən sayılan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında işlənmiş terminlər tədqiqata cəlb olunur. Həmçinin «Orxon-Yenisey» abidələrində işlənən – bark/barık-bina, sərdabə; itğuci-inşa edən, usta, memar, yaradıcı; kapıq-qapı, bedizçi-nəqqaş terminləri təhlil edilir.

Dissertasiyanın bu fəslində Mahmud Kaşğarının «Divani-lüğət-it-türk» əsərində, «Dastani-Əhməd Hərami»də işlənmiş inşaat aid terminlər ilk dəfə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Ümumiyyətlə, tədqiqatda inşaat terminlərinin tarixən qədimliyi faktik materiallarla əsaslandırılmışdır. XX əsrin 20-ci illərindən etibarən Azərbaycan dilinin terminologiyası sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Onun inkişafında üç əsas mərhələ müəyyənləşdirilir. Dissertasiyanın bu bölməsində həmin mərhələləri əhatə edən terminoloji lüğətlər, inşaat terminlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar terminologiyanın inkişaf tarixi baxımından təhlil edilir.

Dissertasiyada Azərbaycan dilində mövcud olan inşaat terminlərinin yaranma mənbəyi və mənşəyi də araşdırılmışdır. Məlumdur ki, tarixi tərəqqi ilə əlaqədar olaraq dil də inkişaf edir, dəyişir. Bu, dialekt və şivələrdə də müşahidə edilir. Lakin dialekt və şivələrdə dilin ən qədim dövrlərinə aid söz və ifadələr daha yaxşı mühafizə edilir. Bu imkandan söz yaradıcılığında, o cümlədən termin yaradıcılığında səmərəli istifadə etmək olar. Dialekt və şivə leksikası əsasında müəyyən inşaat termini yaradılarkən tarixi və milli ənənə, habelə sözün işlənmə dairəsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir, çünki hər hansı dialekt və ya şivənin lüğət tərkibində onun yayıldığı ərazinin iqtisadiyyatına, həyat və məişətinə, adət və ənənəsinə aid terminlər də öz əksini tapır. Dialekt və şivələrdən götürülmüş sözlər əsasında

¹ Qasimov M.Ş. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı, Elm, 1973, səh.43.

² Azərbaycan tarixi, Bakı, Elm, 1998, səh.137.

formalaşdırılan terminlər ədəbi dilin qrammatik normalarına daha asanlıqla uyğunlaşır.

Termin yaradıcılığında ilk növbədə ədəbi dilin daxili imkanları nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan termin yaradıcılığı üçün unifikasiyanı vacib şərt sayan V.Aslanovun dəqiq bir müşahidəsi ilə razılaşmaq lazımdır: «Elmi-texniki tərəqqi dildə yeni-yeni söz-terminlərin yaradılmasını şərtləndirir. Dilin öz daxili imkanları hesabına termin yaradıcılığı həmin dildə danışan xalqın mədəni inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Adi sözlərdən fərqli olaraq, termin funksiyasında çıxış edən sözün başqa variantı olmamalı və o, konkret leksik məna verməlidir. Dilimizdə son zamanlarda bir sıra uğurlu termin yaradılmışdır. «Proforientasiya» termininin qarşılığı kimi işlənən *peşə yönümü* indi geniş yayılmışdır. Belə halda biz «orientasiya» sözünün qarşılığı kimi *yönüm* sözündən başqa məqamlarda da istifadə edə bilərik¹. Eyni halı inşaat terminlərinin yaranması və işlənməsində də görmək mümkündür. Dilimizdə olan «sayaq» sözündən müxtəlif məqamlarda istifadə etməklə, külli miqdarda inşaat terminləri yaranmışdır. *çərçivəsayaq konstruksiya, vannasayaq boşluq, kürəsayaq gips* və s.

Ərəb-fars mənşəli inşaat terminləri digər peşə və sənət terminləri kimi daha çox dilimizin tarixi ilə əlaqədardır. Onlar daha çox tikinti materialları və əmək alətlərinin adlarını bildiren leksik vahidlərdir. Məsələn: *künyə, çalov, pərgar, qəlib, kirəmit*.

Rus və Avropa mənşəli inşaat terminləri öz işlənmə forması və bəzi xarakterik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Həm Azərbaycan dilində, həm vasitəçi dil olan rus dilində, həm də mənbə dildə eyni formada işlənən terminlər: *konveyer, asfalt, parket, kanat, koridor* və s.;

2. Həm Azərbaycan dilində, həm də vasitəçi dil olan rus dilində eyni formada işlənən inşaat terminləri: *texnika, konstruksiya, amortizasiya, metal, porşen*.

3. Azərbaycan dilinə daxil olan Avropa mənşəli inşaat terminlərinin müəyyən qrupu dilimizin inkişaf qanunlarına tabe edilərək işlədilir. Bu zaman onlar ya fonetik dəyişməyə məruz qalır, ya da müəyyən morfoloji və sintaktik əlamət qazanır. Bu tiptən olan

¹ Aslanov V.İ. «Termin yaradıcılığında unifikasiya vacib şərtidir».

Azərbaycan terminologiyası problemləri. Bakı, APl nəşriyyatı, 1988, səh.31.

inşaat terminlərini üç qrupa ayırmaq olar: a) fonetik dəyişikliyə uğrayan və bu əsasda səslənməsi mənbə dillərdən fərqlənən terminlər: *izolə, sink, plastik, kompozisiya*; b) müəyyən morfoloji əlamət qazanan və mənbə dildən bu əsasda fərqlənən terminlər: *betonçu, sementləyici, armaturçu, vintaçan, elevatorçu, çertyojçu*; c) konkret söz birləşməsi kimi formalaşan və yeni məfhum ifadə edən terminlər (burada Azərbaycan dili ilə mənbə dilin materialı qovuşuq şəklində meydana çıxır): *mexaniki iskanə, mexaniki xassə, fasiləsiz armaturlama üsulu, metr ölçüsü*.

Azərbaycan dilində inşaat terminləri yaradıcılığında üç əsas prinsipə əməl olunur: 1) ana dilinin daxili vasitə və imkanlarından istifadə edilməsi, 2) beynəlxalq elmi və texniki terminlərdən istifadə edilməsi, 3) digər qohum dillərin ünsürlərindən və lüğətlərindən istifadə edilməsi.

Həmin prinsiplərə ciddi əməl edilməsi nəticəsində Azərbaycan inşaat terminləri indi dilimizin çox mühüm bir tərkib hissəsinə çevrilmişdir və digər sahə terminləri ilə yanaşı intensiv şəkildə inkişaf edir.

II fəsil «Müasir Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin yaranma prosesi»-nə həsr olunmuşdur. Məlum olduğu kimi, XX əsrdə elm və texnikanın, inşaat texnologiyalarının sürətli inkişafı ədəbi dildə yeni inşaat terminlərinin yaranmasına, bu sahəyə aid terminologiyanın zənginləşməsinə səbəb olur. Azərbaycan dilində inşaat terminlərini əhatə dairəsinə görə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. İnşaat materiallarının adlarını ifadə edən terminlər: *qum, daş, kəsək, tir, gil, xam kərpic, armatur, şifer, şüşə, gips, armatur, kafel, şlak, kran, asbest, beton, karton, asfalt*.

2. İnşaata aid peşə və sənət adlarını bildiren terminlər: *mühəndis, dülgər, qəlibçi, şəbəkəçi, montajçı, metalçı, tökməçi, asfaltçı, kafelçi, trafaretçi*.

3. İnşaat işlərində istifadə olunan alətlərin adlarını bildiren terminlər: *çəkiç, günyə, rəndə, şaqul, mala, körük, detonator, kanat*.

4. İnşaat prosesinə aid terminlər. Onlar əsasən mürəkkəb tərkibli və söz birləşmələri kimi formalaşmışdır: *tıxaçlı birləşmə, tavanın nişanlanması, zəncirsayaq bağlama, minimal armaturlama, kəndirli tökmə* və s.

5. Tikililəri, bina və abidələri, onların hissələrini bildirən terminlər. Onlar həm ümumişlək söz, həm də termin kimi işlənir: *dəhliz, koridor, anbar, zirzəmi, emalatxana* və s.

6. Tikinti təşkilatlarının adlarını və inşaat işləri ilə bağlı sənədləri ifadə edən terminlər: Bu terminlər qrupu müxtəlif peşə və sənətlə bağlı təşkilatları, sənaye və mülki tikinti şəbəkəsinin genişlənməsi ilə əlaqədar meydana çıxan tikinti-quraşdırma idarələrini, habelə onların işini tənzimləmək üçün rəsmi sənədləri, dəftərxana sənədlərini, maliyyə-mühasibat sənədlərini və s.-ni adlandırır: *Mənzil İstismar İdarəsi, Mənzil-Tikinti Təşkilatı, İnşaat-Təmir İdarəsi, İnşaat Mühəndisləri Universiteti, baş plan, avans cədvəli* və s.

Bu fəslin II bölməsində inşaat terminlərinin yaranma üsulları araşdırılır. İnşaatla əlaqədar yeni ixtiralar meydana gəlir, müəyyən predmetlər, hadisələr, proseslər və s. haqqında yeni anlayışlar yaranır. Anlayışlara ad verildikdən onların funksiyası, əsas əlaməti nəzərə alınır. Bu zaman dilin tərkibində həmin məfhumu dəqiq ifadə edən söz seçilməlidir. Dissertasiyanın bu fəslində Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin yaradılmasında semantik, morfoloji, sintaktik, kalka üsulları müxtəlif mənbələrdən toplanılmış zəngin material əsasında şərh edilir. İnşaat terminlərinin yaranmasında leksik-semantik cəhət mühüm rol oynayır. Müxtəlif söz birləşmələrində leksik-qrammatik dəyişikliklər baş verir, müxtəlif anlayışlar bildirən söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı sintaktik əlaqələr itir və onların komponentləri ümumi bir mənə bildirir. Bu zaman birləşmənin tərkibindəki komponentlərin qrammatik əlaməti daşlaşaraq terminin bir unsuruna çevrilir. Məsələn, *döyməgil, qırmadaş, oymagül, komusabənzər* kimi terminlərdəki *-ma², -a²* şəkilçisi kimi deyil, sözlərin konkret fonetik üsurləri kimi çıxış edir. Leksik-semantik üsulla inşaat terminlərinin yaranmasında sözlərin mənasının daralması, xüsusiləşməsi və genişlənməsi kimi dil hadisələri mühüm rol oynayır. S.A.Sadiqovanın yazdığı kimi, mənə dəyişmələri əslində sözün, terminin mənəca inkişafına səbəb olur, bu və ya digər terminin mənasının dəyişdirilməsi isə onun mənə calarlarından birinə əsaslanır¹.

¹ Sadiqova S.A. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri. Bakı, «Elm», 2002, səh.71.

İnşaat terminlərinin yaranmasında morfoloji üsul xüsusi rol oynayır. Bu üsulun aktivliyi dilimizin sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərlə zəngin olması ilə şərtlənir. Lakin Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin yaranmasında şəkilçilərin və söz-termin düzəldən ünsürlərin hamısı eyni dərəcədə fəal deyildir. Onlardan yalnız bir qismi məhsuldardır. Məsələn, dilimizə ərəb-fars dillərindən keçmiş şəkilçilərdən hazırda inşaat terminlərinin yaradılmasında çox az istifadə olunur. Həmin şəkilçilərə daha çox arxaik terminlərin tərkibində, peşə-sənət leksikasında rast gəlmək olar. Azərbaycan ədəbi dilinin müasir inkişaf mərhələsində inşaat terminlərinin yaradılmasında əsasən *-çı⁴, -lıq⁴, -ış⁴, -ici⁴, -qı, -ki, -qu, -kü, -ği, -gi, -gu, -gü, -qac, -ğac, -kəc, -gəc, -laşma², -landırma², -laşdırma², -qan, -kən, -ğan, -gən, -ma²* şəkilçilərindən istifadə olunur. Morfoloji üsulla terminlər yaradılması prosesində iştirak edən şəkilçilərin işlənmə tezliyi eyni deyildir. Şəkilçilərdən *-lıq⁴, -lı⁴, -ma², -an²* sözlərə artırılaraq sonsuz miqdarda yeni terminlər əmələ gətirir.

Tədqiqatda sintaktik yolla əmələ gələn terminlərdən, mürəkkəb terminlərdən də geniş bəhs olunur. Mürəkkəb inşaat terminləri bir əsas vurğuya tabe olur, sadə terminlər kimi onların özündən də yeni düzəltmə inşaat terminləri yaratmaq mümkündür. Bu terminlər üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri də odur ki, onlar müxtəlif nitq hissələrinin birləşməsi ilə (isim+fel, isim+feli sifət) əmələ gəlsələr də, isim kimi çıxış edirlər. Dissertasiyada həmin terminoloji vahidlər iki qrupa ayrılaraq təhlil edilmişdir: 1) mürəkkəb söz şəklində olanlar; 2) söz birləşməsi şəklində olanlar.

Mürəkkəb söz şəklində olan terminoloji vahidlər iki və daha artıq sözün, terminin birləşməsindən əmələ gəlir. Məsələn, yerqazan, vintaçan, rəngvuran, dəmirəyən, betontökən, torpaqyaran və s. söz birləşməsi şəklində olan terminoloji vahidlər də çoxluq təşkil edir. Sintaktik üsulla yaranan inşaat terminlərini təşkil edən komponentlər həm qrammatik, həm də semantik cəhətdən bir-biri ilə bağlıdır. Dissertasiyada bunlar üç növə ayrılır: birinci növ termin-söz birləşmələri şəklində olan inşaat terminləri; ikinci növ termin-söz birləşmələri şəklində olan inşaat terminləri; üçüncü növ termin-söz birləşmələri şəklində olan inşaat terminləri. Həmçinin sintaktik üsulla yaranan terminlər nitq hissələrinin iştirakına və tərkibindəki sözlərin

hansı mənbədən olmasına görə iki qrupa ayrılaraq təhlil edilmişdir.

Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin yaradılmasında kalka üsulundan geniş istifadə olunur. Bu yolla əmələ gələn terminlərin hər biri dilin öz daxili imkanları əsasında yaradılır. Bu zaman həm dilimizin sözlərindən, həm də sözdüzəldici şəkilçilərindən geniş istifadə olunur. Məsələn, rus dilində *postanovşik*, Azərbaycan dilində quruluşçu dedikləri zaman onlardan hər biri bu anlayışı öz dilinin sözləri ilə ifadə edir. Ona görə də burada dilin daxili inkişaf qanunları həlledici rol oynayır.

Onlar özünü sadə, düzəltmə və mürəkkəb söz, eləcə də söz birləşmələri şəklində göstərir. Sadə inşaat terminləri morfoloji yolla kalka olunan söz-terminlər hesabına yaranır və morfoloji əlamətlərə söykənir. Bu zaman sözdüzəldici şəkilçilər, xüsusilə *-çi⁴*, *-lıq⁴*, *-ici⁴*, *-ış⁴*, *-im⁴*, *-ma²* şəkilçiləri öz fəallığı, məhsuldarlığı ilə seçilir. Morfoloji yolla kalka olunan inşaat terminlərinə nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: *inşaatçı* (строитель), *qaynaqçı* (сварщик), *quraşdırıcı* (монтажник), *tökmə* (литье).

Kalka edilmiş inşaat terminləri sırasında sözlərin yanaşması yolu ilə yaradılan terminlərə də rast gəlmək olar. Onların yaranmasında isim, sifət, say, zərf (eləcə də fəli sifət) daha fəaldır: *yerölçən* (землемер), *uzaqlıqölçən* (дальномер), *küncölçən* (угломер) və s.

Dissertasiyada kalka yolu ilə yaranan inşaat terminləri üç cəhətdən – qrammatik quruluşlarına və onların tərkibindəki sözlərin bir-birinə bağlanmasına görə; 2) nitq hissələrinin iştirakına görə; 3) tərkibindəki elementlərin hansı mənbədən alınmasına görə qruplaşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Inşaat terminlərinin yaranmasında abbreviaturalardan da istifadə olunur. Bu üsul termin yaradıcılığında başqa üsullardan fərqlənir. Çünki bu üsulda bu və ya digər anlayışın ifadəsi üçün yeni termin yaratmaq deyil, terminologiyada artıq mövcud olan terminləri əlverişli şəkllə salmaq nəzərdə tutulur. Bu üsulla yaranan inşaat terminləri azlıq təşkil edir. Onların əksəriyyəti başqa dillərdən, xüsusən rus dilindən alınmışdır.

Məsələn, *sopromat* – *materialların müqaviməti* (сопротивление материалов), *PMK* – *Mexanikləşdirilmiş Səyyar Dəstə* (Передвижная Механизированная Колонна). Belə

abbreviaturalar hərfi və qarışıq ixtisarlar adı ilə iki qrupa ayrılmış və zəngin faktlarla araşdırılmışdır.

III fəsildə inşaat terminlərinin alınmalar hesabına zənginləşməsi yolları araşdırılır. Bu fəslin ilk bölməsi Azərbaycan dilində işlənən alınma inşaat terminlərinə həsr edilmişdir.

Müasir dövrdə elmi-texniki nailiyyətlər, güclü informasiya axını, intensiv təsərrüfat-istehsalat fəaliyyətləri, hərtərəfli beynəlxalq əlaqələr alınma terminlərin geniş yayılmasını şərtləndirir. Alınma terminlər, bir qayda olaraq, Azərbaycan dilinin daxili inkişaf qanunlarına tabe olaraq, müəyyən fonetik substitusiyaya, məna dəyişikliklərinə uğrayır, bəzən də tam yeni mənalar qazanırlar.

Azərbaycan dilində işlənən inşaat terminlərinin müəyyən hissəsi rus dilindən və rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən alınmışdır. Bu terminlər müəyyən fonetik, morfoloji və semantik dəyişikliklərə məruz qalmış, dilimizin qrammatik qayda-qanunları çərçivəsində mənimsənilmişdir. Digər tərəfdən, alınma inşaat terminləri əsasında dilimizin daxili vasitələrinin köməyi ilə külli miqdarda yeni terminlər yaradılmışdır. Bu proses indi də davam edir.

Alınma söz və terminlər dilə həm birbaşa, həm aralıq dillər vasitəsilə keçə bilər. Azərbaycan dilinin terminologiyasında işlənən alınmalar əsasən vasitəli alınmalardır. Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinə rus-Avropa mənşəli sözlərin kütləvi şəkildə daxil olması XIX əsrdən başlanır. Bu, sözsüz, bilavasitə tarixi şəraitlə əlaqədar olmuşdur.

İnşaat və memarlıq terminləri kimi işlənən *inşaat, memarlıq, abidə, şəbəkə, təmir, imarət, qala, sədd, qüllə, minarə, əhəng, karxana, rəngsaz, pilləkən*, və s. yüzlərcə söz Azərbaycan dilinə ərəb və fars dillərindən birbaşa, *beton, kran, sement, blok* və s. Avropa mənşəli terminlər isə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

Müasir dövrdə elmi-texniki nailiyyətlərin sürətlə inkişafı tikinti texnologiyalarının inkişafına da öz təsirini göstərir. Bu da öz növbəsində dilimizin lüğət tərkibinə çox sayda alınma inşaat terminlərinin daxil olmasına yol açır.

Müasir Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin mühüm bir hissəsini, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ərəb mənşəli alınma terminlər təşkil edir: *şəbəkə, bina, qüllə, qala, bürc, həkkək, məqbərə, memar, inşaat, mühəndis, bənnə, hasar, imarət, şaqul, abidə, təmir, mil, mərtəbə* və s. Dilimizdə fars mənşəli alınma inşaat terminləri də az deyildir: *taraz, gil, pilləkən, misgər, günbəz, rəndə, dəstək, çərçivə*, və s. Dilimizə keçən ərəb və fars

mənşəli söz və terminlərin bəzi spesifik xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir. Ərəb-fars mənşəli terminlər dilimizin tələblərinə uyğun şəkildə adaptasiya olunmuşdur. Bu, özünü həm fonetik, həm də qrammatik səviyyədə göstərir.

Avropa mənşəli terminlərin də Azərbaycan dilində işlənmə xüsusiyyətləri rəngarəngdir. Müasir Azərbaycan dilində işlənən Avropa mənşəli terminləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: yunan mənşəli, latın mənşəli, fransız mənşəli, ingilis mənşəli və alman mənşəli inşaat terminləri.

Alınmaların mənalardan yalnız biri inşaat termini kimi işlənir, digər mənalara, bir qayda olaraq, başqa anlayışlar ifadə edir. Müqayisə et: plastika: *heykəltəraşlıq; heykəltəraşlıq əsərləri; bədənə ritmik və zərif hərəkətlər göstərmə məharəti; plastiklik, plastik hərəkətlər*; parapet: *hasar, məhəccər, sürəhi; hərbi sipər*.

Müşahidələr göstərir ki, müasir Azərbaycan dilinin inşaat terminologiyasında işlənən alınma terminlərin bir qismi dilimizin sözdüzəldici şəkildələri ilə əmələ gəlmişdir. -Çı⁴, -lı⁴, -lıq⁴ şəkildələrinin köməyi ilə yaranan terminlər sayca daha çoxdur: *armaturçu, tunelçi, asfaltçı, betonçu, montajçı* və s. Dissertasiyada bu qəbildən olan alınma terminlərdən ətraflı bəhs olunur.

Bu fəsilə həmçinin alınma inşaat terminlərinin mənimsənilməsi yolları araşdırılır. Hər bir dilin özünəməxsus fonetik sistemi və qrammatik quruluşu vardır. Buna görə də, başqa dildən alınan terminlər həmin dilin quruluşuna uyğunlaşmalı, qrammatik qayda-qanunlarına tabe olmalıdır. Azərbaycan dili də digər dillər kimi termin aldıqda, onları öz normalarına uyğun şəkildə qəbul edir. Bu prosesdə dilimizə keçən sözlərin müəyyən bir qismi öz formasını tam saxlayır, digər qismi isə dilimizin normalarına uyğun gəlmədiyinə görə müvafiq dəyişikliklərlə mənimsənilir. Bu baxımdan onlar aşağıdakı iki qrupa bölünür: 1) dəyişiklik edilmədən işlənən inşaat terminləri; 2) dəyişiklik edilərək işlənən inşaat terminləri.

Alınma inşaat terminlərini işləkliyinə görə də iki qrupa ayırmaq olar: məhdud məkanda işlənən alınma terminlər, beynəlmillət əhəmiyyətli terminlər. Birinci qəbildən olan terminlər əsasən ərəb və fars dillərindən alınmış və Azərbaycan dilində özünəməxsus yer tutmuş leksik vahidləri əhatə edir. Beynəlmillət alınma terminlər birinciyə nisbətən daha geniş, daha əhatəlidir.

Azərbaycan dilində işlənən rus və Avropa mənşəli inşaat

terminləri öz işlənmə formasına, işlənmə dairəsinə, xarakterik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Onların işlənmə formaları müxtəlifdir:

1) Həm Azərbaycan dilində, həm vasitəçi dil olan rus dilində, həm də mənbə dildə eyni cür işlənən terminlər: *konveyer, kabel, asfalt, armatur, beton, koridor, kanat* və s.;

2) Azərbaycan dilində də vasitəçi rus dilində olduğu kimi işlənən terminlər: *konstruksiya, metal, material* və s.;

3) Mənbə dildə və Azərbaycan dilində eyni şəkildə işlənən alınma inşaat terminləri: *polimer, dekorativ, estakada, eskalator* və s.;

Azərbaycan dilinin inşaat terminologiyası son dövrlərdə əsasən, rus dili vasitəsi ilə zənginləşmişdir. Bununla belə, hər bir dilin özünəməxsus fonetik sistemi və qrammatik quruluşu vardır. Alınma terminlər də bu fonetik və qrammatik qayda-qanunlara tabe edilərək işlədilir. Alınma terminlərdə fonetik və qrafik cəhətdən dəyişiklik aparılmasına səbəb reseptor dillə mənbə dilin fonem tərkibinin, əlifbasının, orfoqrafiya qaydalarının bir-birindən fərqlənməsidir.

Dissertasiyada başqa dildən terminlərin alınması, işlənməsi və mənimsənilməsi prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

Aparılmış tədqiqat aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözün termin kimi işlənməsi üçün o bir sıra tələblərə cavab verməlidir: terminlər üçün semantik müəyyənlik, konkretlik, dəqiqlik səciyyəvidir; terminlər yalnız həqiqi, nominativ mənada işlədilir; terminlər məhdud sahə ilə bağlı olurlar; terminlər üçün sinonimlik xarakterik deyildir; terminlər əsasən mətdən asılı olurlar.

- Azərbaycan dilində inşaat terminologiyasının yeniləşməsi, eim və texnikanın inkişafı ilə bağlı yeni inşaat terminlərinin yaranması iki yolla baş vermişdir: Azərbaycan dilinin daxili imkanları əsasında, başqa dillərdən terminlər alınması yolu ilə. Elm və texnikanın inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı yaranmış inşaat terminləri əsasən başqa dillərdən – Avropa dillərindən alınma terminlərdir. Yeni inşaat materiallarının adlarını bildiren terminlər də əsasən bu qəbildəndir. Ənənəvi inşaat materiallarının adlarını, inşaatla bağlı peşə və sənət adlarını bildiren terminlər, inşaat işlərində istifadə olunan alətlərin adlarını, inşaat proseslərini, inşaat obyektlərinin, onların hissələrinin adlarını bildiren terminlərin əsas hissəsi əsl Azərbaycan sözləri, bir

qismi ərəb və fars mənşəli, bir qismi isə Avropa mənşəli sözlərdir. Son dövrlərdə inşaatla bağlı bütün sahələr üzrə yeni terminlərin Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına yaradılması meyl güclənməkdədir.

- İnşaat terminlərinin yaradılmasında semantik, morfoloji, sintaktik, kalka və abbreviatura üsullarından istifadə edilir. Bunlardan abbreviatura üsulundan ən az istifadə edilir. Kalka üsulu ilə terminlər Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına, onun qayda və qanunlarına müvafiq şəkildə yaranır. Bu terminlərin əksəriyyəti rus dilindən və rus dili vasitəsi ilə Avropa dillərindən leksik, sintaktik birləşmələr variantında kalka olunmuşdur.

- Semantik üsulla ümumişlək sözlərin xeyli hissəsi inşaat terminlərinə çevrilmişdir. Bu, həmin sözlərin mənasının daralması, genişlənməsi və xüsusişməsi yolu ilə baş vermişdir. Bu proses termin yaradıcılığının bugünkü mərhələsində də davam edir.

- Morfoloji üsul termin yaradıcılığında, o cümlədən inşaat terminlərinin yaradılmasında ən məhsuldar üsuldür. Bu, ilk növbədə Azərbaycan dilinin sözdüzəldici şəkilçilərlə zəngin olması ilə şərtlənir. Lakin bu şəkilçilərin hamısı termin yaradıcılığında eyni dərəcədə fəal iştirak etmir.

- Azərbaycan dilindəki ərəb-fars mənşəli şəkilçilər bu dilə ayrılıqda deyil, yalnız müəyyən söz və birləşmələrin tərkibində daxil olmuşdur. Onların inşaat terminlərinin yaradılmasında iştirakı o qədər də geniş deyildir. Ərəb-fars mənşəli həmin şəkilçilər məhz ərəb-fars mənşəli sözlərə qoşularaq yeni inşaat terminləri yaratmışlar. Onların Azərbaycan və ya Avropa mənşəli sözlərə qoşulması hallarına təsadüf edilmir. Ümumiyyətlə, bu şəkilçilər məhsuldar olmaları ilə fərqlənirlər. Ərəb-fars mənşəli şəkilçilər vasitəsilə əsasən ənənəvi peşə-sənət bildirən terminlər yaranmışdır. Onların bir qismi də inşaat terminologiyasına aiddir.

- İnşaat terminologiyasında rus və Avropa mənşəli şəkilçilərdən də istifadə olunmuşdur. Bu şəkilçilər də dilimizə ayrılıqda deyil, sözlərin tərkibində daxil olmuşdur. Belə termin yaradıcılığı hal-hazırda davam edir.

- Tərkibində sözdüzəldici şəkilçilər olan həm ərəb-fars, həm də rus və Avropa mənşəli terminlər, o cümlədən inşaat terminləri morfoloji üsulla yaranan terminlər sırasına əslində şərti olaraq daxil edilir, çünki bu yolla yaranmış terminləri

sinxron baxımdan tərkib hissələrinə ayırmaq mümkün olsa da, onların tərkibindəki şəkilçilər Azərbaycan mənşəli sözlər vasitəsilə termin yaradıcılığında iştirak edə bilmir.

-Dilimizə məxsus şəkilçilər isə həm əsl Azərbaycan sözlərinə, həm bütün alınma sözlərə qoşularaq, yeni inşaat terminlərinin yaranmasında fəal iştirak edirlər. Bu şəkilçilər müxtəlif peşə, sənət sahiblərini (-cı⁴), peşə, sənət adlarını, məşğuliyyət, inşaat materialları, texniki proseslər, müxtəlif funksiyalar (-ma², -ıcı⁴) və s. bildirən inşaat terminləri əmələ gətirir və termin yaradıcılığında öz məhsuldarlığı ilə seçilir.

-İnşaat terminlərinin bir qismi söz birləşmələri şəklində formalaşmışdır. Azərbaycan dilində söz birləşmələri şəklində formalaşmış terminlərin az olması sintaktik üsulla termin yaradıcılığının məhsuldar olmadığını göstərir. Bu, ilk növbədə dilin qənaətçiliyə, konkretliyə meyli olması ilə bağlıdır. Sintaktik üsulla inşaat terminlərinin yaradılmasında həm heç bir morfoloji vasitə və əlamətlərdən istifadə olunmayan leksik-sintaktik üsul, həm də dilin leksik imkanlarından, qrammatik əlamətlərindən geniş istifadə edilən morfoloji-sintaktik üsul tətbiq edilir.

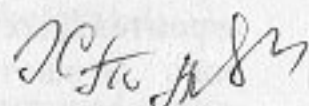
-İnşaat terminləri həm dilin daxili imkanları hesabına, həm də alınmalar hesabına daim zənginləşir. Müasir elmi-texniki nailiyyətlər, güclü informasiya axını, intensiv təsərrüfat-istehsalat fəaliyyətləri, hərtərəfli beynəlxalq əlaqələr başqa dillərdən çoxlu yeni terminlərin, o cümlədən inşaat terminlərinin alınmasını zəruri edir.

-Alınma terminləri yunan, latın, fransız, ingilis, alman və rus mənşəli terminlər kimi qruplaşdırmaq olar. Onlar Azərbaycan dilində həm fonetik, həm qrafik, həm leksik-semantik, həm də qrammatik cəhətdən mənimsənilir, adaptasiya olunur. Bununla belə, müasir Azərbaycan dilində alınma inşaat terminlərinin müəyyən hissəsi öz formasını, semantikasını, morfoloji quruluşunu qoruyub saxlamışdır. Bu, qismən həmin terminlərin alındığı dilin Azərbaycan dili ilə müəyyən tipoloji oxşarlığı ilə bağlıdır. Həmin proses ərəb və fars mənşəli alınma terminlərdə də baş vermişdir.

Bütövlükdə, Azərbaycan dilinin inşaat terminologiyası terminologiyanın bütün digər sahələri kimi inkişaf etməkdə, zənginləşməkdə, dövrün tələbləri səviyyəsinə uyğunlaşmaqda davam edir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı onun məzmununu tam əhatə edən aşağıdakı məqalə və tezislər çap olunmuşdur:

1. Azərbaycan dilində inşaat terminləri. Bakı, «Elm», 2000, 10 ç.v.
2. Azərbaycan dilində izahlı inşaat terminləri lüğəti. Bakı, «Nurlan», 2005, 7 ç.v.
3. Azərbaycan dilində inşaat terminləri. – Azərbaycan ədəbi dilində norma və normalaşma məsələləri. Bakı, «Elm», 1991, s.87-88.
4. İnşaat terminlərinin tədqiqi və sistemə salınması tarixinə dair. Tarixi və tətbiqi dilçilik. Bakı, 1993, s.73-75.
5. İnşaat terminləri və onların səciyyəvi cəhətləri. Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu, Bakı, 2000, №2, s.25-28.
6. Azərbaycan dilində inşaat terminlərinin leksik-semantik üsulla yaranması prosesi. Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu, Bakı, 2000, №2. s.31-36.
7. İnşaat terminləri haqqında. Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu, Bakı, 2000, №3.
8. Alınma inşaat terminləri. Terminologiya məsələləri. Bakı, «Elm», 2003, s.124-130.
9. Kalka üsulu ilə yaranan inşaat terminləri. Tədqiqələr, Bakı, 2004, №3, s.134-137.
10. Azərbaycan dilində morfoloji üsulla yaranan inşaat terminləri. Terminologiya məsələləri. Bakı, «Elm», 2005. s.64-72.
11. İnşaat terminlərinin yaranma prosesi haqqında. Dilçilik məsələləri. Bakı, 2005, 1 (2), s.297-302.
12. Azərbaycan dilində sintaktik üsulla yaranan inşaat terminləri. Azərbaycan MEA «Xəbərlər», Humanitar elmlər seriyası. Bakı, 2006, №4, s.165-171.
13. İnşaat terminlərinin mənşəyi. Terminologiya məsələləri, Bakı, «Elm», 2006, s.75-83.

Лингвистический анализ строительных терминов
в Азербайджанском языке
РЕЗЮМЕ

В диссертации впервые в лингвистическом аспекте на большом фактическом материале осуществлено тщательное исследование лексической семантики азербайджанских строительных терминов. В результате лексико-семантического анализа этих терминов выявлены специфические особенности терминотворчества в данной отрасли науки.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. В приложении дан список терминов, подвергнутых анализу.

Во «Введении» содержатся сведения об актуальности темы, цели и задачах, научной новизне, теоретической и практической значимости работы, о методах и источниках, апробации и структуре исследования.

В первой главе исследуется история формирования и развития строительных терминов в Азербайджанском языке. В исследовании древность возникновения строительных терминов базируется на фактах, приведенных из памятников.

Во второй главе исследованы источники и способы формирования строительных терминов в современном Азербайджанском языке. В исследовании показано, что в формировании строительных терминов решающую роль сыграли семантические и грамматические средства Азербайджанского языка. В Азербайджанском языке строительные термины формируются посредством следующих способов: 1) семантический способ, 2) морфологический способ, 4) калькирование, 5) аббревиация.

В третьей главе исследованы заимствованные строительные термины. В обогащении за счёт заимствования строительных терминов в Азербайджанском языке основную роль играют два источника: 1) термины арабского и персидского происхождения, 2) термины русского и западноевропейского происхождения.

В «Заключении» обобщаются результаты исследования, даются практические рекомендации, которые могут быть использованы при изучении других терминологических систем.

**Linguistic Analysis of the Building Terms
in the Azerbaijani Language**

S U M M A R Y

The dissertation is dedicated to the lexico-semantic analysis of the building terminology in the Azerbaijani Language. The building terms used in Azerbaijani has been for the first time studied from linguistic point of view in this research work.

In the dissertation, a lot of materials are used to investigate the building terms in Azerbaijani and this helps to throw light upon the specific features of the term building.

The research work consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of the used literature. The dissertation reaches its end with the glossary of the terms used in this research.

In the introduction, the author informs about the actuality, the aims and purposes, scientific novelty, methods and sources, theoretical and practical significance of the theme, the structure and approbation of the research work.

The first chapter entitled "The Formation and Development of the Building Terms in the Azerbaijani Language" studies the history of the creation and formation of the building terminology. In the research work the ancient source of building terms historical formation is based on the facts from written monuments.

The second chapter investigates the ways and creation sources of the building terms in modern Azerbaijani. It is shown that the semantic and grammatical means of the Azerbaijani language has played a decisive role in the creation of the building terminology.

In the Azerbaijani language the building terms are formed by the following ways: 1) semantic; 2) morphological; 3) syntactical; 4) loan translation; 5) abbreviation.

In the third chapter, the author studies the borrowed terms used in Azerbaijani. Two main sources play a great role in enlarging of the borrowed building terms: 1) the terms borrowed Arabic-Persian languages; 2) the terms borrowed from the Russian and European languages.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ХАЛИЛОВА ТАРАНА АХМЕДАГА КЫЗЫ

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРОИТЕЛЬНЫХ
ТЕРМИНОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

10.02.01-Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук

Б А К У-2007